

НОВІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

На основі вивчення наукової літератури, урядових постанов та нормативно-правових актів, результатів діяльності рекреаційних закладів виявлено етапи розвитку теорії і практики рекреаційного природокористування і запропоновано концепцію соціо-екологоорієнтованого ринку природних рекреаційних ресурсів.

Ключові слова: рекреаційне природокористування, природні рекреаційні ресурси, етапи розвитку теорії і практики рекреаційного природокористування, концепція соціо-екологоорієнтованого ринку природних рекреаційних ресурсів.

Doc. L.M. Cherchyk – Lutsk state technical university

New priorities of development of the theory and practice recreational environmental management

On the basis of study of the scientific literature, decisions of government, normative and legislative acts, results of recreational establishments activity the stages of development of the theory and practice of recreational environmental management are determined and the concept of socio-ecologically focused market of natural recreational resources is offered.

Keywords: recreational environmental management, natural recreational resources, stages of development of the theory and practice recreational environmental management, concept socially ecologically focused of market of natural recreational resources.

Рекреаційна індустрія – одна з найбільш ресурсовитратних, тому забезпечення рекреаційних потреб досить давно розглядається як проблема освоєння та раціонального використання природних рекреаційних ресурсів (ПРР). Ситуація, яка склалася нині, вимагає перегляду існуючих та формування нових законодавчо-нормативних, економічно-організаційних підойм розвитку рекреаційного природокористування з метою їх адаптації до ринкових умов господарювання на засадах сталого розвитку.

Метою дослідження є вивчення теорії і практики рекреаційного природокористування для обґрунтування нової концепції його розвитку в Україні.

Використавши методи ретроспективного, історичного та порівняльного аналізу, єдності історичного та логічного пізнання дійсності при опрацюванні наукової літератури, архівних даних, урядових постанов та нормативно-правових актів, результатів діяльності рекреаційних закладів та управлінських органів у туристично-рекреаційній і курортно-санаторній сфері, ми виявили етапи розвитку теорії і практики рекреаційного природокористування в колишньому СРСР, на пострадянському просторі загалом і в Україні зокрема.

Перший етап – це прийняття директивних документів, постанов партії, уряду, професійних спілок, які слугували основою для розроблення схем і проектів районного планування, територіально-господарського облаштування поселень у країні. У них наголос робиться на соціальному пріоритеті сфери рекреаційного обслуговування, обґрунтовувалась необхідність широкого освоєння санаторно-курортних рекреаційних ресурсів, їх охорони. У кінці 20-х років Головне курортне управління прийняло рішення про необхідність розроблення районних планувань територій, придатних для лікування та від-

починку з метою визначення меж курортних районів, відведення земель для розвитку курортів, їх паркових систем, санітарно-технічного благоустрою. На цей період припадає створення системи адміністративно-командного управління рекреаційним господарством.

У 30-ті роки створені перші районні планування реконструкції та розвитку основних курортів країни, значна увага приділялась розвитку приміських зон відпочинку індустріальних центрів для організації короткотривалого та літнього відпочинку (будинки відпочинку, дитячі табори, туристичні бази, дачні поселення), висунута концепція "зелених міст", лісових курортів, які проектувались у приміських зонах великих міст.

У 40-50-ті роки відбулася відбудова рекреаційного господарства і продовжився процес формування нових рекреаційних мереж. Новою формою рекреаційного природокористування стали садівничі товариства. Великі зміни в організації відпочинку вимагали перегляду ставлення до ПРР, що знайшло відображення у Методичних вказівках щодо складання схем районного планування промислових районів. У них наголошувалось на важливості чіткого виділення рекреаційних територій з урахуванням соціальних, екологічних та економічних чинників. Тривали пошуки шляхів удосконалення управління рекреаційними мережами [1].

У 60-ті роки гостро постала проблема раціонального використання ПРР у зв'язку з високими темпами розвитку народного господарства, швидким ростом промислових центрів і необхідністю залучення нових територій, з одного боку, та зростання рекреаційних потреб, з іншого. Учені, які перейнялися цією проблематикою, започаткували і розвинули новий науковий напрям – рекреаційне природокористування (другий етап).

Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад рекреаційного природокористування зробили науковці Інституту географії Академії наук СРСР (Л. Багрова, М. Багров, Ю. Веденін, І. Зорін, Л. Мухіна, Н. Казанська, В. Преображенський, Л. Філіпович, І. Чала та інші), які вперше у вітчизняній та зарубіжній літературі розробили загальну концепцію аналізу територіальної організації відпочинку як системного явища, виявили чинники, які його формують, розглянули якісні та кількісні характеристики рекреаційних ресурсів СРСР, оцінили їх стан, визначили проблеми та напрямки удосконалення рекреаційного природокористування.

Проблеми оптимізації рекреаційної діяльності, регіонального природокористування вивчали М. Лемешев, М. Чепурних, О. Щербина. Вони використали економіко-математичне моделювання розвитку рекреаційних систем (імітаційні моделі їх функціонування), вивчення рекреаційного попиту, запропонували методичні підходи до оцінки соціально-економічної ефективності рекреаційної діяльності.

Науковці Львівського відділення інституту економіки Академії наук України розробили такі теоретично-прикладні аспекти рекреаційного природокористування: використання програмно-цільового планування, методів економічної оцінки ПРР, економіко-математичних моделей оптимізації їх освоєння. Нині – це Інститут регіональних досліджень НАНУ, працівники якого

обґрунтували концептуальні засади перспективного розвитку рекреаційної індустрії у Західній Україні, принципи формування та шляхи реалізації рекреаційної політики в Карпатському регіоні, здійснили оцінку рекреаційних ресурсів Карпат.

Істотними і актуальними є напрацювання науковців Інституту економіки промисловості Академії наук України (О. Амоша, В. Мамутов, Т. Демєнтьєва та ін.), які визначили місце рекреаційної економіки у структурі галузей народного господарства, вивчали економічні, управлінські та правові аспекти організації відпочинку населення, роблячи акцент на формуванні рекреаційних потреб, розвитку відносин власності, правовому регулюванні рекреаційного природокористування, економічній оцінці рекреаційних ресурсів.

Здавалося б, ці заходи повинні були вирішити проблеми ефективного використання ПРР. Проте практика господарювання була зовсім іншою. Пріоритет розвитку промисловості та сільського господарства призвели до повної втрати багатьох ПРР, деградації значної їх частини. Якщо організований відпочинок піддавався плануванню, то прийняті заходи не вирішили проблеми неорганізованого відпочинку, перерозподілу рекреаційних потоків. Існувала проблема відомчого розподілу ПРР, що знижувало можливості їх використання для задоволення потреб пересічних громадян. Все це разом було причиною постійного дефіциту, конфліктів під час вирішення соціально-побутових, екологічних і санітарно-гігієнічних проблем організації відпочинку. Міністерства, як державні органи управління, недбало ставилися до питань охорони та раціонального використання ПРР, що призвело до екологічної кризи. Тобто, сподівання на "рятівний для природи" соціалістичний лад не виправдались.

Таким чином, досвід колишнього СРСР показав неефективність строгого централізованого планування й управління у сфері природокористування. Нині визнають, як основні недоліки, значне субсидіювання галузей, які експлуатують природні ресурси, відсутність або занижена плата за їх використання, ставлення до природних ресурсів, як "дармового", невичерпного блага, недосконалі ресурсовитратні технології та система контролю за умовами та рівнем їх експлуатації, ігнорування екологічного чинника, що спричинило екологічну кризу. Істотно вплинули на її поглиблення відсутність належного правового забезпечення економічних та фінансових важелів регулювання сфери природокористування. Тому науковці сформували концепцію економічного механізму природокористування (третій етап).

Економічний механізм природокористування (ЕМПК), у широкому розумінні – це система організаційно-економічних заходів щодо природокористування та охорони навколишнього середовища, а у вузькому – це використання власне економічних засобів управління та регулювання цієї сфери. Цей механізм є складовою системи управління економікою загалом і спрямований на реалізацію ринкових реформ і утвердження економічних підходів в управлінні.

Вагомий внесок у розвиток теорії, методології та практики економічного регулювання сфери природокористування зробили такі вітчизняні нау-

ковці як О. Веклич, Б. Данилишин, Б. Дорогунцов, О. Кашенко, Л. Мельник, В. Міщенко, А. Серебряков, І. Синякевич, В. Степанов, Д. Стеченко, О. Ткаченко, С. Харічков та ін. Вони обґрунтували напрями формування економічного механізму екологічного регулювання, механізми екологічного регулювання економіки України, розглянули інструменти екологічної політики, здійснили аналіз дієвості сучасного економічного механізму природокористування.

Найбільш важливими напрацюваннями є розроблення Концепції та науково-методичних основ платного природокористування, де встановлено порядок загального та спеціального використання природних ресурсів загальнодержавного та місцевого значення, визначено зміст і склад платежів за ПР, порядок їх стягнення, розподіл між бюджетами різних рівнів, напрями використання, обґрунтування шляхів застосування фінансової складової державного регулювання та досвіду й можливостей використання різних інструментів екополітики [2-4].

Проте існують проблеми реалізації інструментів економічного механізму: невизначеність меж їх дії, недотримання принципу комплексності, превентивності, ситуативності використання тощо.

Аналізуючи дієвість сучасного економічного механізму природокористування в Україні, О. Веклич зазначає, що він неефективний, не забезпечує виконання необхідних функцій і потребує значного удосконалення, характеризується негнучкістю інструментарію, неконструктивністю щодо подолання суперечностей взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем, тому є самостійним чинником нагромадження існуючих і появи та розгортання нових еколого-економічних суперечностей, провокуючи їх антагонізм [5].

Напрямки пошуку принципово нових підходів до формування економічного механізму природокористування і охорони навколишнього середовища визначила Концепція сталого розвитку, представлена та обговорена на Конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

Перехід на модель сталого розвитку вимагає розроблення, законодавчого схвалення та реалізації принципово нової стратегії розвитку України. Ця стратегія повинна чітко визначити національні пріоритети, механізми, тактику сталого розвитку країни з урахуванням її соціальних, економічних, природно-екологічних умов і можливостей. У контексті проблем оптимального узгодження інтересів економіки та екології необхідно прийняти державну екологоспрямовану соціально-економічну політику.

Сталий розвиток нерозривно пов'язаний з формуванням ефективної та екологобезпечної ринкової економіки, радикальною структурною й техніко-технологічною перебудовою суспільного виробництва, екологізацією всіх сфер людської діяльності. Як найважливіші принципи побудови екологічної стратегії соціально-економічного розвитку розглядаються пріоритети екології над економікою, раціональне поєднання ринкових і державних економічних й адміністративних інструментів та важелів регулювання екологічних

відносин [6, с. 50-55]. Саме такий підхід ми хочемо розвинути, розглянувши можливості використання ринкових механізмів у сфері рекреаційного природокористування у поєднанні з державним та громадським регулюванням (четвертий етап).

Створення ринку природних ресурсів доцільне у зв'язку з їх дефіцитністю і можливостями отримання значних засобів від їх продажу. Цивілізований ринок ресурсів забезпечить приплив іноземного капіталу. Створення бірж природних ресурсів, проведення аукціонів, на яких на конкурсній основі підприємці могли б купувати природні ресурси, право на їх розроблення, оренду при суворому екологічному контролі та комплексній екологічній експертизі дало б змогу істотно збільшити державні та регіональні доходи від природокористування. Ринки природних ресурсів мають такі основні переваги: вони стимулюють конкуренцію, яка сприяє підвищенню ефективності та прогресу у сфері використання природних ресурсів; створюють умови для вільного обміну інформацією, забезпечують формування ефективних комунікацій; на них встановлюється ціна, яка враховує справжню цінність ресурсу і в якій закладено не тільки витрати на освоєння та експлуатацію, а й покриття екологічних збитків; вони дають нові можливості для розвитку підприємництва, забезпечуючи при цьому рівність.

Проте можливості ринкового механізму саморегулювання не безмежні і залишається принаймні три сфери, непідвладні ринковому механізму, – це екологія, соціальна сфера і сфера колективного користування товарами та послугами. Суто ринкове їх регулювання призводить до серйозного порушення екологічного балансу суспільства, крайнього загострення соціальних конфліктів, обмеження доступу всіх громадян до суспільних товарів, дедалі більшого втягнення природних ресурсів у господарський обіг. Це негативно вплинуло на екологічний стан як окремих країн, де особливо інтенсивно розроблялися природні ресурси, так і на планету загалом. У соціальній сфері це призвело до глибокого майнового розшарування суспільства, масового безробіття, зuboжіння значної частини населення.

На нашу думку, використання у сфері природокористування ринкових механізмів є доцільним і неминучим, оскільки неможливо будувати ринкові відносини в усіх інших сферах, лишаючи поза ринком землю та природні ресурси. Це значною мірою сповільнює просування економічних реформ, негативно впливає на інвестиційний клімат, не дає змоги регіонам ефективно використовувати власний природно-ресурсний потенціал. Втрачаються такі загальновизнані переваги ринку як пріоритет споживача, перерозподіл обмежених ресурсів та ефективне їх використання у тих сферах діяльності, продукція яких користується найбільшим попитом, природні внутрішньо вмотивовані стимули до підвищення ефективності виробництва на основі впровадження найновіших досягнень НТП. Перевагою ринкових відносин є й те, що ризик компенсується наявністю нових можливостей, які дає конкуренція, прагненням до ефективної економіки та технічного прогресу.

Проте зауважимо, що економічна складова рекреаційного природокористування – це тільки одна з багатьох граней цієї складної системи. І вирі-

шення проблем інших складових – екологічної, соціальної – суто ринковим механізмам не розв'язати. Тому ми розглядаємо необхідність розроблення та реалізації концепції соціо-екологоорієнтованого ринку природних рекреаційних ресурсів (СЕОРПРР). Ця концепція передбачає екологізацію та соціалізацію (гуманізацію) ринку ПРР, паритет соціальних, екологічних та економічних інтересів суспільства.

Соціо-екологоорієнтований ринок ми тлумачимо як середовище, де взаємопов'язана сукупність ринкових та регуляторних механізмів забезпечує прийняття та виконання рішень щодо узгодження цілей і напрямів розвитку відносин у сфері рекреаційного природокористування з урахуванням соціальних, екологічних та економічних інтересів його суб'єктів на засадах сталості. Такий ринок забезпечує максимальне задоволення не тільки індивідуальних, а й суспільних потреб, збереження та відтворення ПРР, їх раціональне використання з метою отримання соціального, екологічного та економічного ефекту на довготермінову перспективу. В основі формування СЕОРПРР лежить взаємодія ринкового та регуляторного механізмів. Побудова цієї взаємодії зумовлюється сукупною дією економічних, нормативно-правових, культурологічних, соціальних та екологічних чинників впливу. Практично такий стан забезпечується дією комплексного регуляторного механізму, що є сукупністю методів, заходів та інструментів, призначених для спрямування дії окремих ринкових елементів та зв'язків цілісної соціально-еколого-економічної системи і недопущення (в ідеалі) незадовільного стану цієї системи.

Отже, результатом дослідження є виокремлення таких етапів розвитку теорії і практики рекреаційного природокористування:

- 1) адміністративно-командного управління, яке здійснювалось на основі директивних документів;
- 2) рекреаційного природокористування, що дало поштовх активному вивченню властивостей, особливостей територіального розміщення ПРР, обґрунтованого планового їх освоєння, формування нових територіально-рекреаційних систем;
- 3) впровадження економічного механізму природокористування, який передбачав використання власне економічних засобів управління та регулювання цієї сфери. Проте реалізація концепції не дала очікуваних позитивних наслідків через такі недоліки: тривалість і непослідовність формування, відсутність комплексності та узгодженості механізмів, негнучкість інструментарію, дисбаланс важелів впливу, відсутність дієвої управлінської системи, ефективного моніторингу, відповідальності за екодеструкції;
- 4) перехід на модель сталого розвитку з розробкою принципово нової стратегії розвитку сфери рекреаційного природокористування з урахуванням її соціальних, економічних, екологічних умов і можливостей на основі ринкових механізмів. Ми пропонуємо концепцію соціо-екологоорієнтованого ринку ПРР, яка передбачає екологізацію та гуманізацію ринку ПРР, паритет соціальних, екологічних та економічних інтересів суспільства.

Принциповим є те, що відносини у сфері природокористування повинні розвиватись з позицій збереження та відтворення природних систем, підтримки їх життєздатності та функціональності, раціонального рекреаційного природо-

користування і доступності цінних рекреаційних ресурсів нині та в майбутньому, що забезпечить умови поліпшення якості життя та здоров'я населення країни, зростання його благополуччя, екологічної та економічної безпеки.

Література

1. Рекреационные ресурсы СССР: Проблемы рационального использования/ Козлов В.Н., Филиппович Л.С., Чалая И.П. и др. – М.: Наука, 1990. – 168 с.
2. Міщенко В.С. Концепція платного природокористування// Економіка України. – 1993, № 7. – С. 68-73.
3. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування. – Суми: Університетська книга, 1999. – 421 с.
4. Синякевич І.М. Інструменти екополітики: теорія і практика. – Львів: ЗУКЦ, 2003. – 188 с.
5. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми: Університетська книга, 2002. – 346 с.
6. Веклич О. Економічний механізм природокористування: аналіз дієвості// Економіка України. – 2003, № 10. – С. 62-70.
7. Гуцуляк Г.Д. Соціально-економічні та екологічні проблеми в Україні і напрями їх вирішення// Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Природно-ресурсний потенціал у системі просторового розвитку. Зб. наук. праць, вип. 2 (XLVI). – Львів: ІРД НАНУ, 2004. – 396 с.

УДК 630*627.3(477.83)

Аспірант Н.Г. Криницька – НЛТУ України

СТРАТЕГІЯ ПОКРАЩЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛЬВІВЩИНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Наведено результати досліджень з питань рекреаційного використання природно-ресурсного потенціалу Львівщини, намічено заходи щодо подальшого розвитку туристичної галузі та рекреаційної бази.

Ключові слова: рекреаційний потенціал, туризм, сталий розвиток.

Doctorate N.G. Krynytska – NUFWT of Ukraine

The Improvement Strategy of Recreational Use of Natural Resources potential in L'viv Region in the Context of Sustainable Development

The research results in recreational use of natural resources potential of L'viv region are considered. Are online actions about future development of tourist sector and recreational base.

Keywords: recreational potential, tourism, sustainable development.

Розвиток рекреаційно-туристичної сфери та її базової складової – природно-ресурсного потенціалу – визначено пріоритетним завданням регіональної політики ряду областей України.

Одними з найважливіших чинників, що визначають можливість забезпечення використання і споживання природних рекреаційних ресурсів є соціально-економічні та демографічні чинники. Львівщина характеризується великою щільністю населення і за цим показником посідає друге місце в Україні. Специфіка системи розселення регіону полягає у значній субурбанізації поселень. На території Львівщини проживає 40,3 % сільського населення області, а за кількістю сільських населених пунктів вона випереджає усі регіони